

SECTION 13.

PHILOLOGY AND JOURNALISM

Зелененька Ірина Алімівна 

канд. філол. наук, доцент кафедри української літератури
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна

Ткаченко Вікторія Іванівна 

канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри української літератури
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна

Дмитрук Лілія Іванівна 

канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри українознавства
Вінницький національний медичний університет імені Миколи Пирогова, Україна

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ЗВИТЯЗТА ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У публікації йдеться про актуальність вивчення національних звияг, які практикували та продовжують практикувати українці, від середньовіччя до сучасності, що особливо відбито в трьох хвилях національно-визвольних змагань, відображено в художній літературі кількох діб. Автори, які є учасниками боротьби за незалежність України, здебільшого імплементують у текст власні спостереження, рідше – свідчення очевидців, звична практика для кількох поколінь, що не брали участь у визвольній боротьбі, – опертя на хроніки, рукописні пам'ятки.

Ключові слова: загартування, визвольні змагання, середньовіччя, класицизм, романтизм, реалізм, модернізм, постмодернізм, метамодерн, європеїзм.

Сучасний збройний конфлікт з-посеред Європи насправді належить розглядати в історичній площині, покрізь призму не менш, аніж трьох хвиль національно-визвольних змагань. І домінанта мистецтва, що супроводжує ці змагання, підтверджує статус української літератури як глибоко проблемної, а не ігрової, хоча й цей сегмент має місце, як і інші, що свідчить про універсалізм потенціалу літератури українців. Національні загартування та звияги (подвиги), що супроводжують визвольні змагання й рясно описані в літературі різних діб, зосібна, у середньовічній, у новій, новітній, сучасній (себто в монументальній, орнаментальній, ренесансній, бароковій, класицистичній (у мистецтві героїчної громадянськості), у романтичній, у реалістичній, у модерністській, у постмодерністській, урешті – у метамодерній), є маркерами й відозвами українців на світоглядний конфлікт,

що триває між двома народами, де один відстоює власну самість і суверенність, а інший – агресує.

Рясно відображений у бойових мистецтвах, в історії, у культурі, зосібна, у художній літературі, цей конфлікт став виразним у XIII ст., етногеографічний і геополітичний. Відтак гарт і звичаги оформилися як феномен, що розвивається безвідносно до перманентних спроб колонізації зі сходу. Українці практикували загартування впродовж року, зимове розпочинаючи від Різдва до Стрітання, хрещенською водою вмивалися – для здоров'я та краси. Про пірнальні, омивальні, купальні традиції писали: Олекса Воропай [2], Михайло Максимович [8], Сергій Шумило [18], Юрій Пуківський [13], Зелененька І. А. [5], Ткаченко В. І. [5], Дмитрук Л. І. [5], Бузенко І. Л. [5]; зимові пірнання названо «постсовєтськими новоделами» й кваліфіковано поза національними звичагами [18], [4], [11], [13]. Культуру гартів учені відстежили від скіфів (характерного ходіння босоніж уже напровесні й до передзим'я, купіль немовлят у холодній воді), дружинників, князів і королів руських, козаків, вояків УСС і УПА, нині – НГУ, ЗСУ, ССО тощо [7, с. 231-237]. У «Повісті временних літ» є опис купання немовлят у холодній воді після народження (так матері захищали від «повальних морів»); Володимир Мономах практикував «... і в спеку, і в холод – обмивання тілес ...» (1113 р.) [12].

У «Слові про похід Ігорів» описано звичагу князів, братів Ігоря та Всеволода, дружини: «Ігор сей, славен князь, / Міццю розум оперезав, / Мужністю сердечною нагострив, / Ратного духу виповнився / Та й повів полки свої хоробрі / На землю Половецьку, / За землю Руську...» [14], «Куди тур поскочив, / своїм золотим шоломом посвічуючи, / там і лежать погані голови половецької. / Поскіпані шаблями гартованими / шоломи оварської тобою, яр-туре Всеволоде!» [14]; «...Під сурмами сповиті, / Під шоломом викохані, / З кінця списа годовані. / Всі путі їм відомі, / Яруги їм знайомі, / Луки в них напружені, / Сагайдаки відкриті, / Шаблі нагострені; / Самі скачуть, як вовки сірі в полі, / Шукаючи собі честі, / А князеві слави...» [14]. У Галицько-Волинському літописі вшановано героїчного праправнука Володимира Мономаха – Романа Мстиславовича, князя Київського, Новгородського, Галицько-Волинського: «Самодержця всеї Руси» [3], загиблого 19 червня 1205 року біля м. Завихвоста (Польща) [3]: «Загинув великий князь Роман, вікопомний самодержець всеї Руси, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей божих...» [3], «Він бо кидався на поганих, як той лев, сердитий був, як та рись, і губив, як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, та рівнею був

своєму діду Мономаху, що погубив поганих ізмаїльтян (половців)...» [3]. Король Данило зображений у Галицько-Волинському літописі так: «Кріпко боровся, побиваючи татар. Був він сміливий і хоробрий, од голови й до ніг його не було на нім вади. Був князем добрим, хоробрим, мудрим, який спорудив городи многі й церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прикрасами, та братолюбством він світився був із братом Васильком...» [3].

Отже, стратегією руського народу здавна був захист Європи від кочовиків та християнства. Тому в добу козащини творчість героїв і їхніх родин обумовлена традицією в кілька віків. У народній пісні Марусі Чурай (імовірно) «За світ встали козаченьки в похід з полуночі...» згадано козацький гарт – підйоми в похід до сходу сонця [1]. Гіперболізовано звитяги в козацьких літописах, у героїчних віршах. Зокрема, у панегірику гетьмана Пилипа Орлика йдеться про звитязтво (зокрема, здобуття Азова) «булавовладного Алкіда», «руського Юпітера», себто гетьмана Івана Мазепи: «Alcides rossijski triumfalnym lawrem ukoronowany iaśnie wielmożny iegomość pan 1an Mazepa hetman woysk ich carskiego prześwietnego maiestatu zaporożskich 241» (Вільно, 1695 р) [10, с. 390]. Дмитро Байда-Вишневецький (нащадок Короля Руси Данила, Великого князя Київського, Галицько-Волинського) згадуваний у козацьких літописах, у фольклорі як чи не найперший звитяжець і батько козацьких гартів [1, с. 3-34]. У «Пісні про Байду» («В Царіграді на риночку п'є Байда мед-горілочку...») словом «байда» позначено забаву: «п'є мед-горілочку» не співаючись [1, с. 5-6], «не день, не два...» [1, с. 5-6], «не одну нічку, не годиничку...» [1, с. 5-6], кидаючи виклик завойовникам [1, с. 5-6]. Григорій Сковорода (Скора Вода), званий Діогеном зі Слобожанщини, українським Сократом, полтавським Платоном, мандрував босоніж Україною, зосібна, від Київщини до Слобожанщини й навспак [6], теренами Європи на захід, не маючи можливості поборювати імперію збройно, називав Богдана Хмельницького героїчним отцем вольності («Про свободу» («De Libertate»)).

Принципово новим є переосмислення гартів у модернізмі. Леся Українка відома гартуванням у Случі (зі спогадів сестри Ольги Кривинюк): «Малою вона любила рух, – любила танцювати, плавати, стрибати «стрибогами», гімнастикуватися, бігати на перегони, лазити по деревах, любила різні рухливі ігри...» [15, с. 90]. Мати Лесі Українки Олена Пчілка (Олена Драгоманова-Косач) згадувала краєвиди Случі на Звягільщині, де Косачівни облаштовували купіль: «Там були гарні скелі над водою і хороше місце для купання» [15, с. 91], [15, с. 92], [9]. Майк Йогансен, письменник і спортсмен (ковзаняр і футболіст, тенісист і атлет) [11], [16], диспутовав про звитяги із Юрієм Смоличем, на стіні своєї кімнати завішав весло для байдарки. Микола

Хвильовий, ковзаняр, мав значний потенціал у фігурному катанні [11], [16]. До еміграції Іван Багряний велосипедом подорожував Лівобережжям, Дніпровими берегами, а тому вдало передав вдачу загартованців, звияжців та авантюристів Григорія Многогрішного та Андрія Чумака (у пригодницьких, антирежимних романах – «Тигролови», «Сад Гетсиманський»).

Всеволод Нестайко у пригодницькій повісті «Тореадори з Васюківки» пересміював пірнання Бурмила та Книша: «Над водою якусь мить дригаються худорляві волосаті ноги у ластах, потім зникають. Нема Бурмила, тільки жмурки по воді пішли. Книш пильно дивиться на воду. Секунда, дві, три... Аж ось з'явилися на воді бульбашки, бульбашки, бульбашки.. Рраз! – і вигулькнула Бурмилова голова...» [9]. Твір став предтечею для постмодерністських та метамодерних інтерпретацій гартів і звияг, зокрема, для пригодницької повісті Олександра Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу», фронтової прози (із елементами горору) Влада Сорда «Безодня», іронічно-героїчного роману Віталія Запеки «Герої, херої та не дуже», автобіографічного роману Влада Якушева «Мобілізяка», книг малої прози Андрія Кириченка про бойові подвиги українців і тил «Мисливці за градами», «Домбейко», книги оповідань і новел Ірини Зелененької про юних українців у вирі трьох хвиль визвольних змагань «Олешко» тощо.

Висновки. Отже, розуміння мистецького потенціалу звиязтва і гарту дає можливість увиразнити історичний контекст визвольних змагань українців кількох хвиль, окреслити сучасний стан і перспективи національної героїки як європейської, спрямованої на захист прав і свобод; а здійснений у розвідці огляд екстрапольований викликами сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Возняк М. Цікава пам'ятка української пісенності XVII в. Україна. 1929. Вип. березень-квітень, книга 33. С. 3–37.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Ч. 1. Ч. 2. За виданням : Мюнхен, 1958. 309 с.
3. Галицько-Волинський літопис (у перекладі Леоніда Махновця). URL : <http://litopys.org.ua/links/galvol.htm> (дата звернення 29.08.23).
4. Горевой Д. Пірнання в ополонку – не давня традиція, а продукт пострадянського релігійного відродження. LB.UA : дорослий погляд на світ, 19 січня 2022.
5. Зелененька І., Ткаченко В., Бузенко І., Дмитрук Л. Дидактична перспектива вивчення звияг і гартів : національний контекст і культурно-мистецька парадигма. Педагогічна академія: наукові записки, 2024. № 13. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/539> (дата звернення 29.02.2025)
6. Ісиченко І. Історія української літератури : епоха Бароко (XVII-XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів. Львів – Київ – Харків : Святогорець, 2011. 568 с.
7. Історія цивілізації. Україна. Том 1. Від киммерійців до Русі (X ст. до н. е. – IX ст.). Колектив авторів: Н. С. Абашина, М. Ю. Відейко, О. В. Гопкало, А. М. Домановський, Г. М. Казакевич, Е. А. Кравченко, О. В. Ліфантій, С. В. Махортих, Л. П. Михайлина, Ю. Л. Мосенкіс, О. В. Симоненко, Т. М. Шевченко, О. В. Шелехань. Упорядник М. Ю. Відейко. Харків : Фоліо, 2019. С. 231–237.
8. Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України / уклад. П. Г. Марков. Київ : Вища школа, 2004. 504 с.

9. Нестайко В. Тореадори з Васюківки. Малюнки : Анатолій Василенко. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. 2015-2022. 543 с. URL: <https://osvita.ua/school/literature/n/71671/list-6.html> (дата звернення 31.08.23).
10. Орлик П. Конституція, маніфести та літературна спадщина : Вибрані твори. Київ : Ін-т культурологічних та етнополітичних досліджень ім. І. Київського МАУП, 2006. 735 с.
11. Ословська С. Із розстрільних списків : Майк Йогансен. Локальна історія, 14 квітня 2022.
12. Повість врем'яних літ. URL : <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm> (дата звернення 30.09.24).
13. Пуківський Ю. Чи купалися українці на Водохреще? Локальна історія, 18 січня 2021.
14. Слово про похід Ігорів. Переклад Максима Рильського. URL : <http://litopys.org.ua/slovo67/sl18.htm> (дата звернення 29.09.24)
15. Українка Леся. Твори в 12-ти томах, Т.1., Київ, 1975, С. 90–93.
16. Цимбал Я. У 1920-х роках українські письменники зовсім не орієнтувалися на російську літературу. Українська правда, 23 лютого 2016.
17. Шугай О. Іван Багряний : нове й маловідоме. Есеї, документи, листи, спогади, нотатки, факти. Київ, 2013. Т. 1. 960 с. Т. 2 1048 с.
18. Шумило С. Чи треба купатись в ополонці на Водохреща. Сміла. UA. 16.01.2021.
19. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. Т. 1. Львів : «Світ». 1990. С. 180.